

ФІНАНСИ. ГРОШІ. КРЕДИТ

УДК 338.124.4

DOI: 10.31651/2076-5843-2019-1-26-37

Кукурудза Іван Іванович,
доктор економічних наук, професор
завідувач кафедри економіки
та міжнародних економічних відносин,
Черкаський національний університет
імені Богдана Хмельницького
<https://orcid.org/0000-0002-5231-9983>
econom@cdu.edu.ua

УКРАЇНЬСКА ЕКОНОМІКА – ЗА КРОК ДО ЧЕРГОВОЇ ФІНАНСОВО-ЕКОНОМІЧНОЇ КРИЗИ

Досліджено стан соціально-економічного розвитку України після фінансово-економічної кризи 2008-2009 р.р.; проаналізовано основні напрями макроекономічної політики і мікроекономічних спонукань; розкрито причини виникнення фінансово-економічних криз; аргументовано висновок про те, що українська економіка на порозі входження в чергову, ще більш глибоку й руйнівну (у порівнянні з кризою 2008-2009 рр.) фінансово-економічну кризу; розроблено заходи, здійснення яких могло б пом'якшити руйнівну силу кризи, оскільки повністю уникнути її виникнення в умовах ринкової економіки неможливо, тим більше, що в глобалізованому світі навіть планова економіка може зазнати потрясінь внаслідок кризи в країнах партнерах; показано сильні сторони і слабкості щодо протидії вразовим явищам в умовах поглиблення відносин України з ЄС.

***Ключові слова:** чергова фінансово-економічна криза в Україні, причини економічної кризи, руйнівна сила кризи, шляхи послаблення кризових явищ.*

Постановка проблеми. Через шість років світ відзначить двохсотріччя першої економічної кризи (1825 р.), яка продемонструвала практично всі слабкості ринкової економіки. Відтоді економіка тих чи інших країн десятки разів зазнавала циклічних коливань, проходячи через чотири фази циклу: кризу, депресію, поживавлення та піднесення. Все це змушувало вчених шукати причини виникнення та шляхи подолання (або недопущення) економічних криз. З врахуванням сказаного, обрана нами тема дослідження є актуальною.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Одним з перших про економічну кризу 2008-2009 р.р. писали Геєць В., Гриценко А., Некіпелов О., Новоселова Л., Чухно А. та інші автори [1; 2; 3; 4; 5]. Ми не маємо наміру робити детальний аналіз їхнього бачення даної проблеми, оскільки в науковому середовищі воно є достатньо відомим. Проте ми не можемо не сказати, що погляди і рекомендації практично усіх економістів містять багато такого, що було затребуване суспільством і в тій чи іншій мірі сприяло функціонуванню економіки. Справа в тому, що криза, як головна фаза циклу, має багатоаспектний характер (криза надвиробництва, фінансова криза, платіжна криза, валютна криза тощо) і в кожному окремому випадку для її подолання чи послаблення руйнівної сили потрібна своя система заходів. Причому, не скрізь однакова щодо набору економічних та адміністративних інструментів впливу. Криза 2008-2009 р.р. вкотре підтвердила помилковість тверджень про можливість безкризового розвитку ринкової економіки в умовах посилення державного втручання в економіку. Справа в тому, що хоча кожна криза, з якою стикалися ті чи інші країни, мала свої особливості прояву та свою власну силу руйнівних наслідків, все ж таки всі вони мали одну і ту ж першопричину виникнення – глибоку суперечність між суспільним

характером виробництва і приватно-капіталістичною формою привласнення [6, с. 272]. Саме виходячи з цього, ми й спробуємо спрогнозувати середньострокову перспективу розвитку економіки України.

Виклад основного матеріалу дослідження. Як відомо, фінансово-економічна криза 2008-2009 р.р. в Україні в значній мірі була спровокована світовою кризою, яка зародилась в США в результаті блискавичного банкрутства одного з найбільших банків світу – американського Lehman Brothers. Маючи 158-річну історію діяльності у фінансовому середовищі і 4 млрд. доларів чистого прибутку у 2006 році, цей банк вже в першому півріччі 2008 року мав 2,8 млрд. доларів збитків. До вересня того ж року збитки виросли до більш як 6 млрд. доларів, що і змусило банк звернутися в суд із заявою про банкрутство [7, с.64]. Звичайно, саме по собі банкрутство банку не могло б викликати кризу, якби національні економіки та світова економіка в цілому не відчували тиску суперечності між суспільним характером виробництва і приватнокапіталістичною формою привласнення, яка (суперечність) знаходить свій прояв у таких формах, як суперечність між виробництвом і споживанням, рухом заощаджень та інвестицій, між виробництвом і розподілом, між планомірною організацією виробництва на окремому підприємстві і стихійним механізмом ринкового регулювання економіки в масштабах всього суспільства тощо.

В цьому напрямі діяли експансія банківського кредиту і маніпулювання процентними ставками задля того, аби перекачати доходи населення у сталі сейфи. До того ж так діяли не лише банки США, а й більшості інших країн, в тому числі й України. На кризу працювали рух рівня цін та інфляції, небувала за масштабами хвиля неповернень кредитів і вилучень житла у позичальників тощо. З огляду на очікування великої руйнівної сили кризи уряди багатьох країн уже на самому її початку почали виділяти великі суми коштів на пом'якшення руйнівних наслідків. Так, США виділили 700 млрд. дол., Великобританія – 400 млрд. фунтів стерлінгів, Франція 360 млрд. євро, Німеччина – 500 млрд. євро, Австрія – 100 млрд. євро, Японія – 51 млрд. доларів [7, с.59]. На жаль, Україна на старті світової фінансово-економічної кризи не змогла виділити більш-менш достатні суми коштів для пом'якшення її руйнівних наслідків. А тому за п'ять місяців 2009 р. індекс промислової продукції становив 68,1%, обсяг виконаних будівельних робіт зменшився на 44,2%, обсяг транспортних перевезень – на 36,6%, обсяг експорту – на 41,1%, реальна заробітна плата упала на 10,8% [8, с.6].

На сьогодні практично всі згадані нами причини виникнення попередньої фінансово-економічної кризи не тільки не послабились, а навпаки, істотно поглибились. Передусім поглибилась основна суперечність нинішнього національного виробництва – суперечність між суспільним характером виробництва і приватнокапіталістичною формою привласнення його результатів. Підставою для такого твердження, на наш погляд, є те, що після попередньої кризи продовжувалась приватизація базових бюджетоутворюючих підприємств й народногосподарських комплексів, а результати їхньої діяльності привласнювались сімейством олігархату. Більше того, догоджаючи Міжнародному валютному фонду, США та ЄС українські високопосадовці мають намір продовжити приватизацію. А це означає, що й надалі буде поглиблюватися основна причина економічних криз – суперечність між суспільним характером виробництва і приватнокапіталістичною формою привласнення його результатів. Поряд з поглибленням основної причини криз поглибились і будуть й надалі поглиблюватися похідні суперечності національного виробництва, тобто ті, що є формами прояву основної суперечності кожної капіталістичної економіки. Найбільш помітним і відчутним для населення України є поглиблення суперечності між виробництвом і споживанням, що виражається у недоспоживанні, оскільки через постійне зростання цін і тарифів триває зниження реальних доходів населення. За експертними оцінками, тільки за останні чотири роки вони скоротилися більш як на 30% [9, с.14]. Причому зниження реальних доходів населення України спостерігається протягом усього періоду ринкових перетворень. За нашими підрахунками, починаючи з 1989 року, реальні доходи українців зменшились майже в рази. Характерно, що зменшення в 4 рази реальної заробітної плати і реальних пенсій було в свій час оприлюднено у «Стратегії подолання бідності»,

затвердженій Указом Президента України Л. Д. Кучми.

Набуває подальшої гостроти і суперечність між виробництвом та розподілом, що виражається, з одного боку, у неможливості планомірного розподілу виробленого продукту і робочої сили з врахуванням потреб всього суспільства і, з другого боку, у розподілі та перерозподілі національного доходу в інтересах власників засобів виробництва та зменшення частки безпосередніх виробників у національному доході й у валовому внутрішньому продукті (ВВП). Саме через це в Україні кількість доларових мільярдів на 100 млрд. доларів ВВП є більшою, ніж у країнах великої вісімки [10, с.6]. Шаленому збагаченню олігархів сприяє утримання на вкрай низькому рівні заробітної плати, адже у структурі витрат на одиницю продукції зарплата в Україні становить лише 8-9%, в той час, як в країнах ЄС цей показник сягає 40-45% [11, с 90]. Характерно, що доходи олігархів, які домінують в українській економіці, не інвестуються у національну економіку, а виводяться в офшори. Причому структура цих доходів здебільшого включає в себе не тільки значну частину прибутку і природну ренту, але й частину необхідного продукту через заниження оплати праці, а також амортизаційні відрахування, що стає можливим внаслідок відсутності необхідних норм регулювання відтворення основного капіталу [9, с.14].

Продовжує загострюватися суперечність між рухом заощаджень та інвестицій, що характеризується зростанням заощаджень населення і критичним дефіцитом інвестицій, оскільки порівняно великі сукупні суми заощаджень трудящого населення зберігаються поза фінансовими установами, або, як уже зазначалося, виводяться за кордон олігархатом. За оцінками експертів, щороку виводиться за кордон 8 млрд. доларів, а за роки незалежності обсяг коштів, виведених з України, сягнув приблизно 167 млрд. доларів [12, с.18].

Можна було б навести й інші факти загострення основної причини економічної кризи і чинників, що її пришвидшують. На жаль, керівництво України настільки загіпнотизоване мізерним зростанням економіки та потенційними вигодами від поглиблення відносин з ЄС, що не тільки не бачить насування нової економічної кризи, а й діє в напрямі її прискорення. Скажімо, замість того, щоб ставити серйозні бар'єри проникненню іноземного капіталу в банківську систему і сприяти іноземним капіталовкладенням у реальний сектор економіки, створює сприятливі умови для широкого доступу капіталу в національну банківську систему через її кредитування та придбання українських приватних банків. А це означає, що вже на старті економічної кризи переважна більшість іноземних капіталів відпливе за кордон і цим, як вже було не одноразово, спричинить обвал гривні і посилить спад національної економіки. І не треба бути великим економістом, щоб зрозуміти, що у випадку інвестування реального сектора економіки капіталу, вкладені іноземними компаніями в обладнання, і в умовах кризи залишилися б в Україні. Більше того, іноземний капітал залишає фінансові інститути чужої країни при будь-якій політичній нестабільності. Як зазначає Чжан Дун'ян, більшість європейських компаній після 2014 року вийшли з України [13, с.3].

Стосовно економічного зростання, про яке говорять наші керманічі, то ми його не ігноруємо, однак темпи зростання валового внутрішнього продукту в останні три роки на рівні менше 3% проти 17 процентного спаду у 2014-2015 р.р. не дають жодних підстав для заперечення назрівання економічної кризи. По-перше, ці темпи настільки низькі, що країні буде потрібно добрий десяток років, щоб вийти на рівень обсягу ВВП 1989 року [9, с.14]. По-друге, всім відомо, що кризам завжди передують піднесення. Хоча в нашому випадку, каталізатором економічної кризи, швидше всього, стане не економічне зростання, а недоспоживання через вкрай низькі доходи переважної більшості населення. Детонатором чергового обвалу національної економіки можуть стати продовження доларизації, відсутність належного державного контролю за діяльністю комерційних банків, масовий відплив національних капіталів за кордон, наростання негативного сальдо зовнішньої торгівлі, надмірні витрати на утримання державного апарату, високе боргове навантаження тощо.

Якщо судити по політичній риториці, то Україна зможе перейти до сталого економічного зростання й уникнути економічної кризи завдяки поглибленню відносин з Європейським Союзом. На таку риторику українське керівництво надихають соціально-

економічні досягнення країн Центрально-Східної Європи після їх приєднання до ЄС. Ми не виключаємо того, що після підписання Угоди про асоціацію і поглиблену та всеохоплюючу зону вільної торгівлі (ПВЗВТ) між Україною і ЄС наша країна матиме можливість створити ефективну систему господарства, яка зможе задовільно забезпечувати потреби суспільства.

Так, згідно з Угодою, ЄС посприяє Україні у забезпеченні макроекономічної та фінансової стабілізації, надавши у 2014–2020 рр. 11 млрд. євро, включаючи гранти з бюджету ЄС та інвестиції з боку Європейського інвестиційного банку (ЄІБ) та Європейського банку реконструкції і розвитку (ЄБРР). Буквально в перші роки після підписання Угоди Європейська Комісія надала позику на 3,4 млрд. євро під низькі проценти з погашенням через 15 років [14, с.135-136]. Значна частина цих коштів мала використовуватися на вирішення проблем управління фінансами, енергетичним комплексом, системою соціального захисту, діловим середовищем тощо. Крім того, ЄС реалізує низку програм з надання грантів на розбудову держави, підтримку малих та середніх підприємств, підтримку децентралізації та реформи органів місцевого самоврядування [14, с.137].

Можна було б навести й інші факти, які свідчать про великі можливості щодо макроекономічної співпраці та фінансової допомоги для України. Проте не можемо не звернути увагу на те, що ЄС співпрацює і надає допомогу, як правило, на тих самих засадах, що й Міжнародний валютний фонд (МВФ). А ці засади є не лише вкрай жорсткими, а й в значній мірі неприйнятними, оскільки являють собою пряме втручання у внутрішні справи України. Скажімо, вже в 2014 році було підписано дворічну Угоду стенд-бай з МВФ, яку через рік замінили чотирирічною Програмою розширеного фінансування (17 млрд. доларів), в яких фактично обмежувалася незалежність української влади щодо проведення внутрішньої політики, оскільки в документах надання підтримки обумовлювалося цілою низкою вимог. Серед них були: подальша лібералізація зовнішньої торгівлі, лібералізація цінової політики, прискорення приватизації мізерного залишку неприватизованих стратегічних підприємств, здійснення заходів дерегуляції, проведення адміністративної реформи, реформування пенсійної системи, освіти, охорони здоров'я, боротьба з корупцією, реформування судової системи, підвищення комунальних платежів тощо. Окрім з цих вимог не сприяють сталому економічному зростанню.

І цьому не слід дивуватися, адже, як пише Гж. Колодко, «декларативна турбота Заходу про прогрес і демократію, розвиток і добробут постсоціалістичних суспільств – це передусім риторика, яка приховує занепокоєність своєкорисливими інтересами, причому не лише політичними, а головним чином економічними, передусім інтересами фінансових еліт багатих країн». І не погодитись з думкою відомого польського економіста й політика, якого упродовж десяти років доля двічі піднімала на пост віце-прем'єра і міністра фінансів Польщі, неможливо. Він цю турботу знає не тільки теоретично, а й практично. І тому закликає не ображатися на тих, хто в нових реаліях прагне мати певну користь – отримати прибуток, а «пристосовуватися до такої реальності як до нового виклику, який в епоху глобалізації ринків створює не тільки нові загрози та ризики, але й в ще більшій мірі – нові можливості і шанси. Однак, щоб їхній баланс був вигідним з точки зору довготривалого соціально-економічного розвитку, необхідна дієва стратегія, яка спирається на правильну економічну теорію і правильно накреслені цілі розвитку» [15, с.147].

Проте, в Україні ось уже 28 років нема ні дієвої стратегії, ні правильно накреслених цілей. У найбільш загальному розумінні, стратегія – це науково обгрунтована довгострокова програма дій, яка визначає конкретні кінцеві цілі і засоби та інструменти їх досягнення. Відсутність такої програми в нашій країні зумовлена принаймні трьома основними причинами: до політичного та економічного управління прийшли люди, котрі не вмiли і не хотіли стратегічно мислити задля служіння суспільству, а всю свою діяльність спрямували на власне збагачення; при здійсненні кардинальної логіки суспільно-економічних відносин використовувалася помилкова теоретична база – неолібералізм чиказької школи, який в умовах слабкості економічних інститутів став інструментом пограбування та розкрадання; сліпа віра в те, що відмова від планового ведення суспільного господарства сама по собі,

автоматично приведе до інтенсифікації економічного розвитку.

Дехто може сказати, що неправильно говорити про відсутність стратегії, оскільки кожний уряд України розробляв її. Ну, по-перше, ми ведемо мову про правильну економічну стратегію, реалізація якої обов'язково має обернутися піднесенням темпів соціально-економічного зростання. Якраз цього не сталося ні в ході ринкових перетворень, ні в результаті вступу України до Світової організації торгівлі (СОТ), ні в інших випадках, які вимагали розробки правильної економічної стратегії. По-друге, про яку економічну стратегію може йти мова, коли за 28 років у нас змінилося майже 20 урядів, кожний із яких поспіхом робив чорновий начерк поточних заходів, аби догодити МВФ та іншим міжнародним інституціям, але цей начерк називали то стратегією, то програмою, то проривом, то ще якимось синонімом.

Причому, в кожному випадку, коли треба було визначати ціль розвитку, українське керівництво плутало цілі і засоби їх реалізації, а це призводило до вкрай жалюгідних або навіть негативних результатів. Не змігши відрізнити цілі від інструментів, усю політику економічних реформ було зведено практично до роздержавлення і приватизації, в той час як роздержавлення і приватизація це лише засоби, інструменти досягнення триєдиної цілі – підвищення ефективності суспільного виробництва, побудови соціальної ринкової економіки та підвищення рівня життя населення. Унаслідок такого плутання, Україна протягом 90-х років минулого століття була відкинута на рівень 50-х років. Практично знищено суднобудівні, машинобудівні, авіабудівні, приладобудівні та інші підприємства. Саме через це обсяг виробництва валового внутрішнього продукту (ВВП) у порівняльних цінах станом на кінець 2018 року становив усього 80% від рівня 1989-1990 рр. І це в той час, коли ВВП Польщі, Туркменістану, Китаю, В'єтнаму та деяких інших країн за цей час зріс на 180-220%.

Про плутання цілей і засобів їх досягнення красномовно свідчить і те, наскільки не продумано, поспішно Україна приєднувалася до СОТ. Інші вступники десятиліттями виторговували для себе кращі умови вступу, а ми погодилися на умови, які вже в перші роки членства обернулися постійним дефіцитом зовнішньої торгівлі у межах 10-15 млрд. доларів щороку, закриттям багатьох українських підприємств через неспроможність вистояти в конкурентній боротьбі, величезними втратами бюджету і ліквідацією понад 500 тисяч робочих місць. Чотирьом тисячам назв української продукції обмежили доступ на зовнішній ринок, в той час як багаті країни, і передусім Євросоюзу, отримали широкий доступ на український ринок і таким чином отримали можливість поліпшувати стан своїх економік за рахунок України. Говорячи про це, ми не заперечуємо того, що вступ до СОТ став потужним стимулом реформування торговельного режиму країни, формування прозорості і передбачуваної регуляторної політики, послаблення тарифних і нетарифних бар'єрів між національним ринком і ринками країн – членів СОТ і сприяв розвитку підприємництва, в тому числі і через вихід на зовнішні ринки. Однак якби наші договірники дивилися на вступ до СОТ як на засіб, а не кінцеву ціль, то результати для української економіки могли б бути значно кращими.

У нас є побоювання, що наші чиновники та урядовці так само, як і у випадках ринкових перетворень і приєднання до СОТ, не зможуть сповна скористатися тими можливостями та перевагами, які задекларовані в Угоді про асоціацію і ПВЗВТ з Євросоюзом. Це може статися тоді, коли українська сторона не буде бачити той факт, що вже зараз ми спостерігаємо збільшення в нашу країну потоку імпорту товарів і зростання збитковості зовнішньої торгівлі, придушення залишків промислового виробництва і несировинного сільського господарства, зростання безробіття і бідності, фактичну загибель оптової і роздрібною торгівлі вітчизняними товарами під конкурентним тиском великих європейських фірм, зростання до європейських рівнів споживчих цін при менших у рази зарплатах, подорожчання імпортованих нафти та газу і зменшення їх транзиту, остаточне перетворення України у сировинну державу з вимираючим та емігруючим населенням тощо.

Великі можливості та переваги задекларовані в Угоді про асоціацію та ПВЗВТ і відносно агропромислового комплексу. Найперше впадає у вічі той факт, що ЄС іде на

серйозні поступки для України з метою створення умов для найменш болісного пристосування до нормативів та стандартів інтеграційного об'єднання. Буквально в перші роки після підписання Угоди ЄС виділив понад 400 млн. євро кредитування проектів із модернізації сільськогосподарської інфраструктури та розвитку сільського господарства України. Очікується отримати кредити на розвиток дослідницьких закладів, лабораторій для проведення тестування, закладів професійно-технічної підготовки. ЄС заохочує українських виробників сільськогосподарської продукції та продовольства нульовими тарифами на імпорт з України, причому це заохочення торкається не тільки тієї продукції, яка слугує сировиною для європейських переробних підприємств, а й продукції поглибленої переробки. Характерно, що імпортні тарифи для багатьох видів української продукції будуть знижуватися швидше, ніж це саме робитиме Україна для продукції з ЄС.

Очікується вирівнювання державної підтримки вітчизняних сільгоспвиробників до тих обсягів, які практикують країни ЄС. Останні, як відомо, щорічно витрачають щонайменше 50 млрд. євро, з яких 80% ідуть на пряму підтримку виробників, тоді як Україна на підтримку своїх виробників сільськогосподарської продукції в останні роки виділяла в середньому 5-6 млрд. гривень. До основних форм державної підтримки сільськогосподарських підприємств належать пряме бюджетне фінансування, податкові пільги, покриття державою (повне або часткове) процентів по кредитах, державне страхування комерційних ризиків, списання заборгованості по податках і податкових зборах, пільгові тарифи на товари і послуги тощо. Проте, як переконає вітчизняний досвід періоду ринкових перетворень в аграрному секторі економіки, розраховувати на серйозне зростання обсягів державної підтримки сільгоспвиробників України не доводиться передусім через брак фінансових коштів. Тобто, нам залишається чекати повноправного членства в ЄС і надіятися на субсидії Євросоюзу. Співпраця з ЄС, на нашу думку, може стати важливим чинником розширення доступу вітчизняних агровиробників до відповідної тамтешньої інноваційної техніки, науково-дослідних розробок і технологій, що дозволить здійснити переоснащення і модернізацію українського сільського господарства та харчопрому. Адже сьогодні ми бачимо зрушення в сільському господарстві постсоціалістичних країн завдяки участі в ЄС.

Проте, українське керівництво не повинне покладатися виключно на підтримку ЄС і його кошти. Нинішня реальність настільки неоднозначна в часовому вимірі, що вимагає постійного моніторингу напрямів соціально-економічного розвитку. Справа в тому, що незважаючи на серйозні поступки з боку ЄС для України, цінова конкурентоспроможність свинини, м'яса птиці, вершкового масла, твердих сирів і деякої іншої продукції вітчизняного тваринництва поки що набагато нижча відносно потенціального імпорту, скажімо з Польщі. Не краща ситуація і щодо якості вітчизняної м'ясо-молочної продукції. І все це – результат бездумних ринкових перетворень періоду незалежності, коли в чаді неолібералізму та приватизації фактично виявилися зруйнованими галузі промислового свинарства, вівчарства, льонарства, втрачено близько 90% фізичного капіталу в сільському господарстві, розвалено соціальну сферу села, стартував і набрав загрозливих обертів процес зникнення з карти України сіл. Порівняно з 1990 роком виробництво м'яса усіх видів зменшилося в 2,3 рази, а молока – у 2,1 рази, оскільки поголів'я великої рогатої худоби зменшилось майже на 20 мільйонів голів, корів – майже на 6, свиней – більш як на 11, овець і кіз – майже на 7 мільйонів. Тобто ми активізували наші прагнення до євроінтеграції не в кращі часи для національного АПК. Змінити їх на краще можливо, але тільки за умови, що ті, хто займатиметься цією надзвичайно важливою справою, не будуть нарешті плутати цілі і засоби їх досягнення.

Насторожує й те, що в Угоді ПВЗВТ стоять вимоги подальшого роздержавлення і приватизації вітчизняних державних сільгосппідприємств. Навіть визначено їх кількість – 86. Це саме планується здійснити і стосовно підприємств промисловості і транспорту. При цьому знову, як і протягом усього періоду ринкових перетворень, в ролі «аргумента» висувається міф про неефективність державної форми власності. Вона, мовляв, не створює умов для ефективного управління, оскільки підприємствами керують хай і професіонали, але не власники. А хіба підприємствами нинішніх олігархів і по сумісництву урядовців керують

самі власники? Там і там біля керма стоять професійні менеджери, там і там управління може бути ефективним і неефективним. В Україні управління державними підприємствами здебільшого неефективне, а ось в Китаї, В'єтнамі, Білорусі, багатьох інших країнах воно ефективне. Чому? Очевидно тому, що там управління підпорядковане суспільним цілям і держава так само, як і олігарх, дбає про розвиток підприємства і контролює його діяльність, жорсткими методами викоринуючи корупцію, зловживання тощо.

Як підтверджує досвід, підприємства будь-якої форми власності можуть бути економічно ефективними при наявності продуманої політики, економічної стратегії, де правильно визначені цілі і засоби їх досягнення. Як зазначає лауреат Нобелівської премії, колишній керівник групи радників президента США Б. Клінтона, Дж. Стігліц, економіка США пережила би із меншими втратами потрясіння дев'яностих, якби уряд не був загипнотизований ідеєю дерегуляції. На жаль, всі із майже 20 урядів України, що змінилися за останні 28 років, сліпо слідували курсом дерегуляції. Тому й маємо те, що маємо: бал в країні правлять олігархи. Пригадується, невдовзі після того, як В. Гройсман став прем'єром, трейдери підняли ціни на пальне в межах 0,5 – 1 гривня. Обурений прем'єр по телебаченню пообіцяв розібратися і повернути старі ціни. Але рівно через тиждень ціни на пальне ще виростили на 1,5 – 2 гривні. Прем'єр від коментарів утримався. Причому це відбулося в період, коли ціни на нафту на світовому ринку стрімко впали і наші урядовці раділи, підраховуючи втрати Росії від експорту нафти. А наші втрати від здорожчення пального, а через нього і вартості життя, ніхто не підраховував. Характерно, що урядовці та різного гатунку економісти й політологи такі стрибки цін «пояснюють» сезонними коливаннями. Причому не тільки щодо цін на пальне, предмети споживання і, звичайно, на долар, до якого прив'язали гривню. Якби це були насправді сезонні коливання, то ціни мали б повернутися до попереднього рівня. Але ж в нашому випадку вони не повертаються: за останні чотири роки ціни на пальне виростили удвічі, а гривня знецінилася втричі.

Зрозуміло, що не все залежить від ЄС. Євросоюз готовий надавати нам підтримку, але й ми не повинні почивати на лаврах, бо соціально-економічний розвиток потрібний передусім нам. Про це свідчить і той факт, що Угода про асоціацію, лише визначаючи основні цілі реформування та модернізації вищої освіти, не визначає інструменти досягнення відповідних цілей. ЄС обіцяє продовження підтримки української вищої освіти через програму «Еразмус», яка (підтримка) надається за такими напрямками як персональна міжнародна мобільність, проекти щодо розширення спроможності вищих навчальних закладів країн-партнерів до модернізації та інтернаціоналізації, підтримка політичного діалогу щодо реформування вищої освіти в країнах-партнерах, які межують з ЄС, тощо. Очікується, що впродовж 2014-2020 років понад 4 тисячі українських студентів та аспірантів зможуть скористатися перевагами обміну між вищими навчальними закладами. Крім того, 7 тисяч українців матимуть можливість взяти участь у молодіжних обмінах у рамках Європейської волонтерської програми [14 с.221-222]. Тобто основні інструменти реформування та модернізації вищої освіти як одного з основних чинників соціально-економічного розвитку повинна розробляти і задіювати Україна.

Хоча за окремими показниками освітніх стандартів та розвитку людського капіталу наша країна посідає місця близькі до тих, що посідають, скажімо, Словаччина, Польща, Угорщина, ми не можемо не бачити серйозних проблем, невирішення яких може стати на перешкоді отримання максимально можливої користі від співпраці з ЄС у сфері вищої освіти і відповідно відновлення основних економічних показників. Серед них, як зазначається в Угоді про асоціацію, досить гостро стоїть проблема гарантування якості освіти шляхом забезпечення відповідності Національної рамки кваліфікації Європейським рамкам кваліфікацій. Вирішення зазначеної проблеми сприяло б запровадженню в Україні міжнародних критеріїв оцінки професіоналізації управління у сфері вищої освіти. На жаль, Україна через невирішеність проблеми якості вищої освіти стоїть на порозі втрати довіри населення до національної системи вищої, та не тільки вищої освіти. Сьогодні все більше випускників шкіл переконуються в тому, що з українськими дипломами ні в Україні, ні в

закордонні у них нема перспективи знайти таке місце роботи, яке б забезпечувало можливість професійного та кар'єрного росту. Вихід з цієї ситуації, на думку багатьох юнаків та дівчат, може бути один: їхати на навчання у зарубіжні університети, після закінчення яких гарантовані і працевлаштування, і належна зарплата, і професійне та кар'єрне зростання.

Так само діють і випускники вітчизняних університетів: будучи незатребуваними в Україні або ж не маючи гідної заробітної плати, вони масово виїжджають за кордон. За підрахунками міжнародних інституцій та вітчизняних вчених, сьогодні чисельність трудових мігрантів з України становить 6,5 – 7 млн. осіб. Найбільше їх в Росії та ЄС. Лише в Польщі їх уже працює один мільйон, а буде ще більше, оскільки уряд цієї країни готовий прийняти ще один мільйон українців. Про готовність прийняти трудових мігрантів з України заявили уряди Чехії, Угорщини та деяких інших. Причому міграційний процес все більше набуває системного характеру, адже в усіх регіонах України діють агенції, котрі вербують працівників для роботи за кордоном. Проведене нами дослідження, засвідчує, що майже 90% молодих мігрантів не має наміру повертатися в Україну, поки не зможе мати в ній зарплату не менше 20-26 тисяч гривень на місяць. А цього, як відомо, українське керівництво пересічним громадянам не обіцяє.

Великі очікування в Україні і щодо запровадження європейських стандартів у сфері зайнятості та оплати праці. І ці очікування небезпідставні, оскільки розвиваючи співпрацю у модернізації суспільного виробництва, національна економіка матиме можливості і для фінансування соціального розвитку. Щоправда, доводиться зустрічати випадки, коли окремі українці в якійсь мірі розраховують на те, що у разі входження України до ЄС, європейці відмовляться від частини своїх доходів, в тому числі і заробітної плати, на користь українців. Звичайно, цього не буде і не може бути. Високі зарплати українці повинні заробити в результаті підвищення продуктивності праці, досягнутого завдяки підтримці ЄС. Це по-перше. А по-друге, долучення до директив і стандартів ЄС буде змушувати українських чиновників та олігархів відмовитися від корупційних інструментів збагачення. Адже в країні відбулося злиття, зрощення сили олігархічного капіталу з силою держави з метою забезпечення високих прибутків новим власникам і таких же високих хабарів державним чиновникам. А це означає, що в нас паралельно існують низькі доходи та бідність переважної частини населення і багатство та розкіш новітніх власників великого капіталу. Але світовий та вітчизняний досвід переконують, що зростання нерівності в розподілі доходів обертається зниженням мікроекономічної ефективності, спадом виробництва та соціально-економічного розвитку у довгостроковій перспективі. Знаючи це, президент США Д. Трамп, виступаючи на Міжнародному форумі в Давосі, закликав урядовців і бізнесменів світу дбати про людей праці. З врахуванням цієї залежності можна безпомилково стверджувати, що, взявши курс на тримання зарплати на низькому рівні при одночасному згортанні виплат і пільг із суспільних фондів споживання, керівництво країни та власники засобів виробництва власноруч загальмували соціально-економічний розвиток України.

Оскільки, як вже зазначалося, основною причиною циклічності і криз в Україні ми вважаємо суперечність між суспільним характером виробництва і приватною формою привласнення, то, зрозуміло, що й запропоновані нами заходи антикризової стратегії мають бути спрямовані передусім на послаблення цієї суперечності. Пріоритетним серед них має бути створення потужних транснаціональних корпорацій (ТНК), які б повністю належали державі або в яких держава володіла б контрольним пакетом акцій. Це могли б бути ТНК по видобутку, переробці та реалізації нафти і газу; виробництву, переробці і реалізації сільськогосподарської продукції і продукції вугільної промисловості тощо. Як свідчить зарубіжний досвід, формування таких ТНК можна здійснити трьома шляхами: шляхом будівництва підприємств за рахунок державного бюджету; шляхом націоналізації та одержавлення окремих підприємств, а інколи і цілих галузей економіки; шляхом придбання державою контрольного пакету акцій монополістичних підприємств.

Створення ТНК дало б можливість державі ефективно контролювати рух товарних і

грошових потоків як на внутрішньому, так і на зовнішньому ринках, і мати в своєму розпорядженні потужних бюджетоутворюючих суб'єктів господарювання. Адже існуючі нині фінансово-промислові групи, що виникли в результаті мафіозно-номенклатурного роздержавлення та приватизації, а точніше, внаслідок розкрадання державної власності мафіозно-клановими угрупованнями, частиною директорського корпусу та іншими корумпованими структурами, не дбають і не будуть дбати про наповнення державного бюджету. Їхня мета – отримання високого прибутку.

Якщо хтось боїться створення державних ТНК, вбачаючи в них загрозу національній ринковій економіці, то тому слід пильніше придивитися до досвіду країн з розвинутою ринковою економікою. В них питома вага державного сектора постійно зростає, оскільки тамтешні уряди ще з часів Ф. Рузвельта усвідомили висновок, зроблений Ф. Енгельсом про те, що в умовах капіталізму державна власність хоча і не розв'язує конфлікт між продуктивними силами та виробничими відносинами, проте "вона містить в собі формальний засіб, можливість його розв'язання" [6, с.274]. Іншими словами, якщо ми не хочемо час від часу опинятися на межі економічного краху, то повинні відмовитися від "дикого" капіталізму чотирьохсотрічної давності і будувати, якщо можна так сказати, капіталізм "цивілізований", державний капіталізм XXI віку.

Важливою складовою національної антикризової стратегії має бути впровадження дійової системи державного регулювання економіки шляхом розвитку на національному та регіональних рівнях таких його форм як програмування, прогнозування і планування. Зрозуміло, що вищою серед зазначених форм є планування. Проте, як переконує досвід розвинутих країн, кожна з них за певних умов може бути ефективним інструментом реалізації антикризової політики. Причому вони можуть бути достатньо ефективними не лише в економічній та фінансовій сферах, а й у сфері соціальної, промислової і науково-технічної політики. Іншими словами, використання тих чи інших форм державного регулювання дає можливість державі цілеспрямовано впливати на систему продуктивних сил, соціально-економічні, організаційно-економічні та техніко-економічні відносини.

В системі заходів державного регулювання економіки пріоритетне місце має посісти розроблення, прийняття і реалізація перспективних планів соціально-економічного розвитку. При наявності річних та перспективних планів (програм) соціально-економічного розвитку істотно зміниться роль державного бюджету: він стане інструментом фінансового управління, інструментом реалізації названих планів, а отже, перестане бути інструментом переділу фінансових ресурсів країни вузьким колом груп, які сьогодні контролюють виконавчу та законодавчу владу в Україні.

Саме наявність дієвої системи державного регулювання дозволила КНР здійснювати активну бюджетно-фінансову політику, спрямовану не тільки на нейтралізацію негативного впливу світової фінансово-економічної кризи, а й на подальше зміцнення позицій у системі світогосподарських відносин. Впевнена хода Китаю дає підстави багатьом експертам вважати, що у недалекій перспективі він зможе навіть перевершити США по своєму гео економічному впливу. В той час, як з початком світової кризи уряди більшості країн скорочували соціальні витрати, в КНР знайшли можливість удвічі збільшити субсидії фермерам з бюджету, зменшити ставки податку на додану вартість (ПДВ), звільнити підприємства від сплати цього податку у разі придбання нового технологічного обладнання для реалізації інвестиційних програм водночас здійснювати програми по будівництву соціального житла, розвитку інфраструктури сільських районів, транспорту, освіти та охорони здоров'я, захисту навколишнього середовища, підвищенню добробуту населення, відновленню районів, що постраждали від землетрусу, тощо [4, с.68-69]. Як зазначає Чжан Дун'ян, на відміну від американських і європейських компаній, які в 2014 році вивели свої капітали з України, китайські підприємства прискорювали інвестування в Україну [13, с.3]. Як пишуть аналітики, Україна могла б разово отримати від Китаю у вигляді інвестицій від 7 до 10 млрд.доларів, однак Україна не поспішає створювати з Китаєм зону вільної торгівлі [16, с.2].

Сповна використати можливості від поглиблення відносин з ЄС. Адже, за підтримки

ЄС ми могли б відновити і модернізувати колись потужний реальний сектор економіки, тобто переломити негативні тенденції до послаблення ролі реального сектора, особливо промисловості. Без передової промисловості нема високотехнологічного інноваційного виробництва і нема сучасної науки. Усього цього у нас не буде доти, доки держава не змусить бізнес, і передусім великий, повернутися обличчям до проблем розвитку реального сектора, науки та нових технологій. Поряд з цим держава і великий бізнес мають нарешті зрозуміти місце та роль малого і середнього бізнесу у забезпеченні стабільного розвитку. В країнах ЄС, на які сьогодні орієнтується Україна, малі та середні підприємства складають переважну більшість у не фінансовому секторі економіки і забезпечують понад 60% робочих місць та майже стільки створюють доданої вартості цього сектора.

Держава повинна використати фінансові можливості, що складуться в результаті поглиблення відносин з ЄС, з метою справедливого розподілу доходів, підвищення заробітної плати, пенсій та стипендій до рівня, який забезпечено в постсоціалістичних країнах-членах. Зростання доходів населення дасть можливість сформувати потужний внутрішній ринок для інноваційної продукції реального сектора економіки, а відтак будуть нагромаджені кошти для подальшого розвитку малого та середнього бізнесу, впровадження нової техніки і технологій, уникнення критичних обвалів національної економіки. Підвищення платоспроможності населення і відповідно формування потужного внутрішнього ринку неможливо без стрімкого зниження цін не тільки на продукцію вітчизняного виробництва, а й імпортовану. І тут не обійтись без продуманого державного регулювання. Апетити до високих прибутків настільки є високими у вітчизняного спекулятивного бізнесу, що навіть глава українського уряду В. Гройсман змушений був звернути увагу торговців ліками на неприпустимість ситуації, коли одні і ті ж імпортні ліки в Україні продаються за цінами, вищими, ніж в сусідніх країнах. Таке визнання зайвий раз підтверджує думку тих вчених, котрі не раз обґрунтовували тезу про те, що Україні потрібен стрімкий поворот до політики регулювання ринкової економіки.

І нарешті, необхідно істотно зменшити управлінський апарат на всіх рівнях і укомплектувати його професіоналами, спроможними правильно визначати основні цілі кожного поступу соціально-економічного розвитку і так само правильно обирати засоби та інструменти досягнення згаданих цілей. При цьому відмовитися від практики залучення іноземних громадян на посади урядовців, адже жоден із тих, кого залучала Україна, не те, що не забезпечив розвиток відповідної галузі, а продовжив її руйнування.

Висновки. Дослідження проблем соціально-економічного розвитку України в роки після останньої фінансово-економічної кризи дає підстави стверджувати, що національна економіка стоїть на порозі нової економічної кризи, руйнівна сила якої може бути більшою, ніж попередня. Щоб цього не сталося, керівництву країни слід більш активно працювати в напрямі використання підтримки ЄС та інших країн з метою забезпечення стрімких зрушень в розвитку економіки та підвищення добробуту населення. Проте все це потребує великих і надвеликих інвестицій, які, як відомо, в країну не придуть, якщо не приборкати високий рівень інфляції, не знизити значний податковий тиск на бізнес і не зробити доступними кредити.

Список використаної літератури

1. Геєць В. Макроекономічна оцінка грошово-кредитної та валютно-курсової політики України до і після фінансової кризи. *Економіка України*. 2009. № 2. С.5 – 23.
2. Гриценко А. Концептуальні засади переходу до нової парадигми монетарної політики. *Економіка України*. 2009. №2. С.31 – 41.
3. Некіпелов О. Ризики грошово-кредитної політики та сучасні фінансові кризи. *Економічна Україна*. 2009. № 2 С.24-30..
4. Новоселова Л.КНР: инвестиции в преодоление кризисна. *Российский экономический журнал*. 2009. № 1-2. С.61-73.
5. Чухно А. Актуальні проблеми розвитку економічної теорії на сучасному етапі. *Економіка України*. 2009. №4. С.14-28.
6. Енгельс Ф. Анти-Дюрінг / Маркс К., Енгельс Ф.. Твори. Т.20. – С.7-318.

7. Иконников С. Братья по разуму. *Бизнес*. 2008. № 43. С.62 – 64.
8. Економіка України за січень – травень 2009 року. *Урядовий кур'єр*. 25 червня 2009 р. С.6.
9. Зверяков М.І. Теоретична парадигма сталого розвитку та українські реалії. *Економіка України*. 2018. №8. С. 10-31.
10. Єщенко П.С. До інновацій та стратегічних пріоритетів шляхом об'єднання «невидимої» та «видимої» руки. *Економіка України*. 2016. №5. С.3-16
11. Ковальчук Т.Т. Бідність працюючого населення – драматична реальність українського сьогодення. *Економіка України*. 2016. № 5. С.90-97.
12. Єщенко П.С. Від депресії до активізації зростання в економічній та соціальній сферах України // *Економіка України*. – 2018. - № 2. – С.3-20.
13. Чжан Дун'ян. Тенденції розвитку та перспективи торговельно-економічного співробітництва між Китаєм та Україною. *Економіка України*. 2018. №6. С.3-12.
14. Поглиблення відносин між ЄС та Україною. За ред.. М.Емерсона і В.Мовчан. – 2016. – 256 с.
15. Колодко Гж. Глобалізація, трансформація, кризис – что дальше? – М.: Магістр, 2012. – 176 с.
16. Гончаров О. Економічні прогнози – 2019: Україна і світ. *Економіст*. 2018. №12. С.2.

References

1. Geyecz`, V. (2009). Macroeconomic Evaluation of Monetary and Currency Rate Policy of Ukraine before and after the Financial Crisis. *Ekonomika Ukrainy (The Economy of Ukraine)*, 2, 5-23 (in Ukr.).
2. Gry`chenko, A. (2009). Conceptual Framework of Transition to a New Paradigm of Monetary Policy. *Ekonomika Ukrainy (The Economy of Ukraine)*, 2, 31-41 (in Ukr.).
3. Nekipyelov, O. (2009). Risks of Monetary Policy and Modern Financial Crises. *Ekonomika Ukrainy (The Economy of Ukraine)*, 2, 24-30 (in Ukr.).
4. Novoselova, L. (2009). PRC: Investments in Crisis Overcoming. *Rossiiskij jekonomicheskij zhurnal (Russian Economic Journal)*, 1-2, 61-73 (in Russ.).
5. Chuxno, A. (2009). Current Issues of Economic Theory Development in Modern Times. *Ekonomika Ukrainy (The Economy of Ukraine)*, 4, 14-28 (in Ukr.).
6. Engels, F. (1965). Anti-Dühring. Works. Vol. 20. In K. Marx, F. Engels. 7-318 (in Ukr.).
7. Ikonnikov, S. (2008). Soul Friends. *Biznes (Business)*, 43, 62-64 (in Russ.).
8. (2009, June 25). The Economy of Ukraine during January-May 2009. *Uriadovyi kurier (Government Courier)*, P. 6 (in Ukr.).
9. Zveryakov Mykhailo. (2018)/ Theoretical Paradigm of Sustainable Development and Ukrainian Realities *Ekonomika Ukrainy (Economy of Ukraine)*, 8,10-31 (in Ukr.)
10. Eshchenko, P.S. (2016). About Innovations and Strategic Priorities on the Way of the Union on the Way of the Union of the “Invisible” and “Visible” Hands. *Ekonomika Ukrainy (Economy of Ukraine)*, 5,3-16 (in Ukr.).
11. Kovalchuk, T.T. (2016). Poverty of the Working Poulation is the Dramatik Realitin Ukraine’s Prezent Life. *Ekonomika Ukrainy (Economy of Ukraine)*, 5, 90-97 (in Ukr.).
12. Eshchenko, P.S. (2018). From depression to Activation of Growth in Economic end Social Spheres of Ukraine. (*Economy of Ukraine*), 2, 3-20 (in Ukr.).
13. Zvang Dongyang (2018). Development Trends and Prospects of Economic and Trade Cooperation Between Chine and Ukraine. *Ekonomika Ukrainy (Economy of Ukraine)*.
14. Extension of Relations Between EU and Ukraine (2016). In M.Emerson, V.Movchan. – 2016. – 256 с.
15. Kolodko, Gzh.(2012). Globalizatiion, Transformation, Crisis – what is next? *Moskow^ Magistr (in Russ.)*.
16. Goncharov Olekcandr. (2018)/ Economic Torecasts 2019: Ukraine and World/ *Economist. (Economist)* 12, 2, (in Ukr.).

Kykyrydza Ivan Ivanovich,

Doctor of Science (Economics), full professor,

Chair of Economics and International Economic Relations Department,

The Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy

THE UKRAINIAN ECONOMY – IN A STEP BEFORE ANOTHER FINANCIAL AND ECONOMIC CRISIS

Introduction. The Ukrainian economy – in a step before another financial and economic crisis. The

catalyst for the economic crisis may be under-consumption due to the extremely low incomes of the overwhelming majority of the population. The detonator of the next collapse of the national economy may be the prolongation of dollarization, the lack of proper state control over the activities of commercial banks, the massive outflow of national capital abroad, the growth of the negative balance of foreign trade, excessive costs for maintaining the state apparatus, high debt burden.

Purpose. *Analysed reasons and outcomes of financial and economic crisis during 2008-2009 in the world and Ukraine, emphasized that the main reason of any economic crisis is a contradiction between social character of production and private capitalistic form of its results assumption.*

Results. *Argued the conclusion about increasing factors that under certain conditions can accelerate the development of economic crisis with devastating results much stronger than those of previous one. Proved the necessity and possibility of deepening relations between the EU and Ukraine to promote stability of socioeconomic development. Emphasized the necessity of favourable conditions creating for investing in the Ukrainian economy not only from the EU but from other integration unions and countries like China with their huge investment potential.*

Originality. *Singled out main activities realization of which would slow down increasing contradictions between production and consumption, production and distribution, the movement of savings and investments, consistent organisation of production within a separate enterprise and spontaneous mechanism of market regulation of economy as a whole. All mentioned – to diminish devastating power of the crisis.*

Conclusion. *The economic crisis is impossible to prevent. However, its devastating power can be significantly reduced due to active economic policy.*

Keywords: *financial and economic crisis, reasons and outcomes of economic crisis during 2008-2009, the European Union, Ukraine.*

*Одержано редакцією: 10.01.2019
Прийнято до публікації: 15.01.2019*